

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗНИХ ІМЕННИКІВ-НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ

У статті надається семантична характеристика іменників-найменувань особи, які містять образний компонент. Образна номінація дає можливість виразити не тільки якості або властивості, що мають еквіваленти в нейтральних мовних структурах, але і значення, які не піддаються точній мовній експлікації при використанні нейтральної лексики.

Процес розвитку людського суспільства супроводиться все глибшим пізнанням, опануванням і перетворенням навколишнього світу, подальшим розвитком науки і техніки. Численні питання, які стояли перед людиною в процесі еволюції і які до сьогодні привертають увагу дослідників, пов'язані з отриманням, кодуванням, зберіганням і передачею інформації. Відомості, що отримуються ззовні, а потім активно переробляються індивідом у процесі мислення, відносяться до різних сторін його життєдіяльності, зазнають зміни з часом і, отже, потребують постійної систематизації, кодування і перекодування, необхідних для їх збереження і подальшої трансформації. Нові речі, винаходи, нові види діяльності, нововідкриті якості і відношення вимагають нових найменувань. Людський досвід закріплюється не лише в матеріальних цінностях, але і в назвах для них. Зміна значення слова, або лексико-семантичний словотвір, відіграє велику роль у процесі історичного розвитку і функціонуванні слова. Одним із найважливіших шляхів зміни значення слова є перенесення наявного найменування на нові предмети, в результаті чого номінативна одиниця набуває нового, образного значення, що співіснує з вихідним, прямим.

Терміном "номінація" і його синонімом "назва" позначають результат процесу номінації – значущу мовну одиницю. Номінація пов'язує світ дійсності зі світом мови, вбирає в себе всю глибину проблем узємодії мови й мислення, мови і світу людських емоцій. Така всебічність сприяє роздрібненню глобальної проблеми на менші. Саме тому одним із актуальних завдань сучасного мовознавства є вивчення глибинного змісту слова, гносеологічним елементом якого виступає образність, яка має аперцепційну природу, і саме тому розглядається такий аспект номінації, як образність, і вважається семантичним компонентом іменників-найменувань особи, непрямою або вторинною номінацією. В ономазіологічній літературі розрізняють пряму і вторинну номінації. На думку А.М. Шамоти, непряма, або вторинна, номінація трактується як мотивовано-опосередкована попереднім значенням слова, ті чи інші ознаки якого відіграють роль внутрішньої форми, переходячи у новий смисловий зміст. Образний потенціал слова не лімітований, оскільки мовець постійно асоціює образ лексеми з відповідною референтною і фоновою інформацією про нього. Образність слова є початком, виток, енергією творення неосмислу, образних природжень лексеми [1].

Сучасний етап розвитку української й зарубіжної лінгвістики характеризується розглядом образної проблематики в лінгвокогнітивному, культурологічному, комунікативно-прагматичному та антропологічному аспектах. Будучи одночасно категорією семантики, когнітології, логіки, образність і досі залишається об'єктом наукових дискусій, що насамперед зумовлено складністю процесу її породження. На різних етапах розвитку мовознавства проблема образного значення слова ставилася по-різному. Спочатку інтерес до питання про образність виникає як інтерес до поетичності мови, до художніх прийомів, що надають мові поетичного характеру, прикрашають мову. В античні часи вона трактувалася спочатку тільки як філософська категорія. Розширення аксіологічної семантики призвело до вдосконалення мовленнєвих форм її вираження, виділення окремих кваліфікативних типів (піфагорійці, платоніки, Аристотель). Мислителі Давньої Греції виокремили й удосконалили кваліфікацію, яка набула статусу лінгвофілософської наукової категорії з усіма притаманними їй характеристиками. "Починаючи зі стародавніх греків і римлян і, за небагатьма винятками, до нашого часу визначення словесної фігури взагалі (без визначення тропа від фігури) не обходиться без протиставлення мови простої, вжитої у власному, природному, початковому значенні, і мови прикрашеної, переносної", – зазначає О.О. Потебня [2].

Наївна картина світу конструюється на основі антропоцентричного механізму, який установлює аналогію між фізично сприйнятою дійсністю і невидимим світом абстрактних понять, за якою абстракції мисляться як особи, наділені антропоморфними властивостями. Як і І.В. Арнольд, ми впевнені, що в основі метафори лежить антропометричний принцип (людина – міра всіх речей) і що найважливішим джерелом стереотипного мовного фонду служать сегменти візуально (ландшафт, флора, фауна) або фізіологічно сприйнятої людиною дійсності [3].

Явище образності у цілому можна розглядати як лінію пересічення діахронічної і синхронічної площин життя мови. У діахронічному плані образне найменування є причиною, джерелом полісемії; у синхронії – частковий випадок, момент у розвитку діахронії, образні значення миттєві, індивідуальні. У нашій роботі досліджується образне значення іменника-найменування особи в зіставленні із прямим. Інакше кажучи, об'єктом вивчення є системна та узуально закріплена образність слова як одиниці мови, що активізує в уяві реципієнта онтологічні (буття слова), емпіричні (суб'єктивно-об'єктивний досвід носіїв мови) та психологічні (узуальні) асоціації. Основна роль асоціативних зв'язків полягає в тому, що вони можуть розкрити характер експлікації емоцій і відчуттів у мові, тим самим відтворюючи картину мовної реалізації того або іншого концепту. При цьому йдеться про ціле слово, про лексему, як вона існує на цьому історичному етапі розвитку мови. Образність реалізується як зв'язок між двома і більше психологічними образами (відчуттями, ідеями,

уявленнями), спрямованими на творчий пошук референта. Фердинан де Соссюр уважав, що будь-яке слово завжди може викликати в пам'яті все, здатне так чи інакше з ним асоціюватися [4].

Отже, образне значення слова – складне явище, яке виникає при взаємодії психіки і мови у процесі пізнання і відображення зовнішнього світу. Образність є невід'ємним елементом мислення на всіх рівнях розумової діяльності і в різних сферах професійно-суспільних інтересів людини. Образність як компонент лексичного значення слова здатна перекодовуватися, семантично оновлюватися. Тому, використовуючи невеликий за об'ємом словниковий склад, можна створити нескінченні метафоричні смислові значення, ускладнені якнайтоншими нюансами людської думки і відчуття. Образність – це мініатюрна композиція, що ситуативно розкриває ідейний зміст ознаки або комплексу значень ментального рівня, які ніяким іншим способом не можуть бути передані. Асоціативний аналог, що виникає у свідомості як праобраз якоїсь розумової категорії, є інтуїтивно знайденим, а отже, первинним і часто залишається єдиною можливим способом її мовної презентації.

Матеріалом дослідження послужили 1557 іменників-найменувань особи, отриманих методом суцільної вибірки зі словника "Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles" за редакцією Уільяма Трамбла і Ангуса Стівенсона. Критерієм відбору мовного матеріалу була наявність у словниковій статті маркерів *a person of, a person who, a person like, a person with, adjective+person*, а також приміток *fig, transf, fig & transf*.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що джерелом образного іменника-найменування особи виступає низка тематичних груп слів, які є початковим поняттям для образних іменників. Кількісна характеристика репрезентована в таблиці 1.

Таблиця 1.

№	Тематичні групи іменників		Кількість одиниць	Кількість у %
1.	Абстрактні поняття, назви процесів, результатів дії		368	24%
2.	Назви тварин		266	17%
3.	Побутові речі (одержані в результаті трудової діяльності людини, які оточують людину)		257	16,3%
4.	Найменування особи за різним означенням		239	15%
5.	Професії		79	5%
6.	Явища природи і речовини (метали, мінерали, матеріали та ін.)		61	4%
7.	Частини тіла		59	4%
8.	Назви рослин		58	4%
9.	Власні назви	Імена людей	43	3%
		Міфологічні істоти	84	5%
		Історичні постаті	32	2%
10.	Національність людини		11	0,7%
Усього			1557	100%

Кількісний аналіз матеріалу показує, що перше місце серед слів, які використовуються з образними значеннями для характеристики людини, безперечно, займають абстрактні поняття, назви процесів, результатів дії. Наприклад: *fright* 'переляк' – *sudden fear, violent terror, alarm* 'раптове побоювання, сильний терор, тривога'; *a person of a grotesque or ridiculous appearance* 'людина гротескної або смішної зовнішності'. В. Bainbridge. *Brenda looked such a fright – she had toothache and her jaw was swollen* 'Бренда виглядала справжнім переляком – в неї болів зуб, і її щелепа розпухла'. *Legend* 'легенда' – *a traditional tale popularly regarded as historical* 'традиційна казка популярно розцінювана як історична'. *A very famous or notorious person* 'дуже знаменита або сумно відома людина'. W. Raeper. *Hawker was a legend by this time in his work of seeking to rescue sailors* 'на цей час Хокер був легендою у своєму пошуку врятування моряків'. Назви предметів зовнішнього світу вживаються для характеристики людини, для виявлення тих чи інших рис її характеру, проявів її психічного життя, становища в суспільстві. При цьому, звичайно, відбувається абстрагування якоїсь із ознак цього поняття-посередника і приписування її людині.

Дуже яскраво тенденція характеризувати людину виступає при застосуванні слів, що означають назви тварин. Тому друге місце серед слів, що використовуються образно для характеристики людини, займає лексика, яка стосується назв тварин. Цей напрямок уживання виступає досить яскраво. Як і слова попередньої групи, вони вживаються здавна. Роль протиставлення світу людини і світу тварини, характеристика людини за Р'звір' – *an animal; a creature; (contrasted with man)* 'тварина; істота; (протиставляється людині)'. *a brutal, savage, or loathsome person* 'груба, дика, або огидна людина'. Shakespeare. *Measure for measure. O you beast! O faithless coward! O dishonest wretch!* 'Шекспір. Міра за мірою. О, ви звір! О невірний боягуз! О нечесний негідник!'. Або *animal* 'тварина' – *a living organism having sensation and voluntary motion* 'живий організм, що має почуття і свідомий рух'; *Also, a brutish person; a person regarded as without human attributes* 'також, груба людина; людина, без людських властивостей'. У разі вживання зооморфізму при найменуванні персонажа схожість між ним і представником фауни охоплює цілий комплекс предикативних характеристик, що дозволяють ідентифікувати ці два образи в свідомості не тільки суб'єкта мови, але і суб'єкта сприйняття. При віднесенні назв тварин до людини образність стоїть на першому плані, через неї йде змалювання зовнішнього вигляду людини, характеристика її моральних якостей, її суспільної поведінки і вираження позитивного чи негативного ставлення до цієї особи.

Часто вживаються образно назви різних предметів побуту, речей, які оточують людину. Головний напрям образного вживання цих слів – це перенесення назви з чогось близького, зрозумілого на більш віддалене, менш суттєве. Чимале місце в образному вживанні слів цього типу займає прагнення до порівняння речей за формою, дією, якістю, зовнішньою схожістю. Наприклад: *pillar* ‘стовп’ – *a detached, vertical structure of stone, wood, brick used to support a superstructure* ‘окрема, вертикальна структура з каменю, дерева, цегли, використовується, щоб підтримувати надбудову’; *fig. a person who is regarded as a mainstay or support* перен. ‘людина, яку вважають оплотом або підтримкою’. *J. Baldwin. she was one of the pillars of the church, a powerful evangelist* ‘вона була одним із стовпів церкви, могутня євангелістка’. *M. Dibdin. A man above suspicion, a pillar of the community* ‘Людина, вища за всі підозри, стовп суспільства’. *Lantern* ‘ліхтар’ – *a lamp consisting of a transparent case to contain and protect light* ‘лампа, що складається із прозорого футляру, який містить і захищає світло’. *fig. a person who metaphorically gives light* перен. ‘людина, яка метафорично надає світло’. *G. Bancroft. The lantern of science has guided us on the track of time* ‘ліхтар науки вів нас по дорозі часу’.

Лексеми, які належать до тематичної групи іменників найменування особи за різними ознаками, теж уживаються образно. Наприклад: *slave* ‘раб’ – *a person who is property of another and is bound to absolute obedience* ‘людина, яка є власністю іншої і змушена до абсолютної покорі’. *A person working very hard without appropriate reward or appreciation* ‘людина, яка працює дуже старанно без відповідної нагороди або оцінки’. *Scout* ‘скаут’ – *a member of the youth organization* ‘член молодіжної організації’. *Jocular. A boy or man who is obtrusively honest and inexperienced* жарт. ‘хлопчик або чоловік, який нав’язливо чесний і недосвідчений’. *Prisoner* ‘в’язень’ – *a person who is being kept in prison* ‘людина, яку тримають у в’язниці’. *Transf. a person confined or restricted by illness, circumstances* перен. ‘людина, яку тримають узаперті або обмежена хворобою, обставинами’. *Cousin* ‘кузен’ – *a child of one’s uncle or aunt* ‘дитина дядька або тітки’. *Fig. a person having affinity of nature to another* перен. ‘людина, яка має природне ваблення, тяжіння до іншого’. Головна сфера вживання найменувань особи за різними ознаками – характеристика людини, поведінка і місце в суспільстві, її психологічний стан.

Слова, які означають професію образно вживаються для характеристики способу життя людини, з ними пов’язані уявлення про якусь сталу рису, особливо в зовнішності, але часом і в поведінці. Не можна не помітити народного характеру, давності походження таких образних найменувань. Так, наприклад, *peddler* ‘коробейник’ – *a person who goes about carrying small goods for sale* ‘людина, яка займається продажем дрібних товарів для продажу’. *Fig. a person who deals in something in a small way* перен. ‘людина, яка займається чимось але дуже мало’. *Pilot* ‘пілот’ – *a person who steers a ship, spacecraft* ‘людина, яка управляє судном, літальним апаратом’. *Transf. a leader or guide through an unknown area of land* перен. ‘провідник або гід через невідому область землі’. *Butcher* ‘м’ясник’ – *a person whose trade is to slaughter animals for feed* ‘людина, чия робота – різати тварин для живлення’. *Fig. a person responsible for the slaughter of the person* перен. ‘людина, відповідальна за кровопролиття другої людини’. Отже, слова цієї семантичної групи становлять багате джерело образного вживання, причому цей тип вживання, незважаючи на його давність, є продуктивним і в наш час.

Образно вживаються і слова, що означають явища природи. Як показують приклади, коло цих слів досить обмежене. Але практично це група, яка не має певних меж; головне, що переносно вживаються назви, які означають добре зрозумілі, знайомі явища, стихії, з якими пов’язується уявлення про характеристики людини. Слова цієї групи у образному значенні можуть змальовувати її зовнішність, або ж, частіше, розкривати її душевний стан, особливості її поведінки, характеру. *Tornado* ‘торнадо’ – *a violent thunderstorm* ‘сильна гроза’; *fig. a violent or devastating person* перен. ‘сильна або руйнівна людина’. *Island* ‘острів’ – *a piece of land completely surrounded by water* ‘шматок землі, цілком оточений водою’. *Transf. an individual, detached or standing out alone* перен. ‘відокремлений або самотній індивід’. *Thunderbolt* ‘удар блискавки’ – *a flash of lightning, when close enough for a simultaneous clap of thunder to be heard* ‘спалах блискавки, коли вона достатньо близько, одночасного чути раскати грому’. *Fig. a person noted for violent or destructive action* перен. ‘людина, відома своєю сильною або руйнівною дією’. *Quicksand* ‘хиткуй нісок’ – *wet sand, easily sucking in any object resting on it or falling into it* ‘вологий пісок, легко висмоктує будь-який об’єкт, який на ньому знаходиться або попадає на нього’. *Fig. a treacherous person* перен. ‘віроломна людина’. При використанні для зовнішньої характеристики людини ці слова зберігають свою конкретність. Ужиті образно для змалювання психічного, суспільного життя людини, вони дещо абстрагуються і відходять далі від свого прямого значення. Назви речовин (металів, мінералів, матеріалів та ін.) можуть використовуватися для образного зображення зовнішніх рис людей чи для оцінки моральних якостей людини.

Характерним для назв частини тіла є використання їх метонімічно, точніше, синекдохічно: наприклад, *skeleton* ‘скелет’ – *the hard internal or external framework of bones, supporting the body* ‘тверда внутрішня або зовнішня структура кісток, яка підтримує тіло’. *Transf. a very thin, lean, or emaciated person* перен. ‘дуже тонка, худа, або виснажена людина’. *Eye* ‘око’ – *the organ of sight in humans and animals* ‘орган зору людини і тварини’. *A person whose power of vision is used by another person* ‘Людина, чий дар бачити використовує інша людина’. *Heel* ‘п’ята’ – *the hinder part of the human foot* ‘задня частина людської ноги’. *Slang. An untrustworthy or despicable person* сленг. ‘ненадійна або ганебна людина’. Назви органів людського тіла використовуються як назва людини взагалі, як прикмета людини. За цим окремим вживанням стоїть давня мовна, фольклорна традиція. У подібному вживанні підкреслюється цінність чи близькість людини. Основним відтінком є вираження відношення, позитивного чи негативного, характеристика людини.

Ще одним джерелом образного вживання слів, а значить, джерелом збагачення лексичної системи мови, є слова пов’язані з позначенням рослинного світу. Назви фруктів, овочів, квіток, порід дерев, вживаються часто з образним значенням. Наприклад: *lily* ‘лілія’ – *a plant bearing large showy trumpet-shaped flowers on a tall slender*

stem 'рослина, що має крупні ефектні воронкоподібні квітки на високому стрункому стеблі'. *Fig. a person of exceptional whiteness, fairness, or purity* перен. 'людина виняткової білизни, чесності, або чистоти'. *Tomato* 'помідор' – *the glossy, bright red and spherical, pulpy fruit* 'блискучий, яскраво-червоний, сферичний, м'який плід'. *Slang. An attractive girl* сленг. приваблива дівчинка'. *Vegetable* 'овоч' – *plants; vegetation* 'рослини; рослинність'. *Fig. A person who lacks animation or leads a monotonous life* перен. 'людина, яка відчуває недолік фізичних управ або монотонно живе'. *Peach* 'персик' – *the round sweet juicy fruit of the peach tree* 'круглий солодкий соковитий фрукт персикового дерева'. *Fig. a person of exceptional worth or quality* перен. 'людина виняткової вартості або якості'. На вибір суб'єкта впливають асоціативна аксіологічна спрямованість образу, його позитивний або негативний статус у свідомості носіїв мови, а також функціонально-прагматичні характеристики. У процесі метафоричної номінації часто виявляється схожість не тільки зовнішніх деталей, які характеризують основний і допоміжний суб'єкти, але й відповідних їм внутрішніх якостей.

Значний інтерес становить образне вживання іменників – власних назв (антропонімів), – які уживаються в номінативно-метафоричній функції. У цьому легко переконатись на таких прикладах: *Rip Van Winkle* 'Ріп Ван Вінкл' – *hero of a story by Washington Irving, who fell asleep in the mountains and awoke after 20 years to the world completely changed* 'герой оповідання Вашингтона Ірвіна, який заснув у горах і прокинувся через 20 років, щоб побачити світ, який цілком змінився'. *A person who has remained oblivious to fundamental social and political changes over an extended period* 'людина, яка не бере до уваги фундаментальні соціальні і політичні зміни за досить довгий період'. *Rockefeller* 'Рокфеллер' – *John Rockefeller, US financier and philanthropist* 'Джон Рокфеллер, американський фінансист і філантроп'. *An immensely rich person* 'надзвичайно багата людина'. Образне вживання власних назв вимагає певної підготовки читача і може служити засобом характеристики людини, виявлення певних рис у особи, властивих іншій добре відомій особі – чи історичній, чи персонажеві відомого літературного твору, чи просто відомій людині. Виступаючи в ролі мотивуючих, ці одиниці зазнають певних змін у плані семантики, пов'язаних із їх взаємодією зі значенням мотивованого слова. Ці зміни стосуються насамперед різного представлення семантичних ознак мотиваційного власного імені в значенні похідних одиниць. Різні способи такої взаємодії і служать основою для виділення ряду мотиваційних типів у сфері отономастичної деривації. Разом із лексемами, орієнтованими на вираження індивідуально-особових якостей, у мові є цілий ряд усталених асоціативних образів, які використовуються для узагальнено-типової образної номінації. Це назви міфічних істот, наприклад: *Pilate* 'Пілат' – *Pontius Pilate, the Roman governor of Judaea, who was involved in the trial of Jesus* 'Понтій Пілат, римський губернатор Іудеї, який був залучений до суду над Ісусом'. *Now, a person who evades responsibility for his actions* 'зараз людина, яка уникає відповідальності за свої дії'. *Hercules* 'Геркулес' – *mythical hero of superhuman strength* 'міфічний герой надлюдської сили'. *Now, an exceptionally strong or muscular man* 'зараз виключно сильний або мускулистий чоловік'. *Midas* 'Мідас' – *Greek king whose touch turned all things to gold* 'грецький король, чий дотик перетворював усі речі на золото'. *Now, a person whose actions always bring financial reward* 'зараз людина, чії дії завжди приносять фінансову нагороду'. *Gorgon* 'Горгона' – *a mythological personage who had snakes for hair and whose gaze turned the beholder to stone* 'міфологічна істота, яка мала змії замість волосся і чий погляд перетворював очевидця на камінь'. *Now, an ugly or terrifying woman* 'зараз потворна або страхітлива жінка'. Функціонально-смысловий статус цих одиниць дуже різноманітний. Лексеми *Midas*, *Hercules* характеризується позитивною семантикою; *Pilate*, *Gorgon* мають яскраво виражену негативну конотацію. Особливістю вживання образної номінації є те, що власне мовне значення допоміжних образів-символів відходить на другий план, стирається, а у полі зору мовця залишається тільки їх загальний – позитивний або негативний – статус.

На основі проведеного вище дослідження можна сказати, що образні номінації, які характеризують людину, охоплюють широкий пласт лексики, і що джерелом образного вживання слова виступають такі семантичні групи слів: абстрактні поняття, назви процесів, результатів дії; іменники-назви тварин; побутові речі (одержані в результаті трудової діяльності людини, які оточують людину); найменування особи за різним означенням; професії; явища природи та іменники-назви речовин (металів, мінералів, матеріалів та ін.); іменники-назви частин тіла; іменники-назви рослин; власні назви (міфологія, історія); національність людини.

Як показує аналіз мовного матеріалу, категорія образності в лексиці дуже продуктивна. Образними бувають майже всі семантичні групи лексики. Можна зробити висновок, що семантична група абстрактних понять, назв процесів, результатів дії найбільш продуктивна і становить особливо сприятливий ґрунт для образного вживання лексеми. У системі засобів метафоричного перенесення образу номінацію відрізняє здатність до експлікації не тільки зовнішніх, але і внутрішніх характеристик персонажа і тісної взаємодії між ними на основі системи аксіологічних цінностей, закріплених у свідомості носіїв мови. Образна номінація дає можливість виразити не тільки якості або властивості, що мають еквіваленти в нейтральних мовних структурах, але і значення, які не піддаються точній мовній експлікації при використанні нейтральної лексики.

Для подальшого дослідження перспективним є концептуальний аналіз образних іменників-найменувань особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шамота А.М. Переносне значення слова в мові художньої літератури. – Київ: Наукова думка, 1967. – 112 с.
2. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике // Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Ч. 1. – М.: Просвещение, 1964. – С. 142-169.
3. Арнольд И.В. Основы научных исследований – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.
4. Фердинанд де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

5. Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Fifth edition. – New York. – Oxford University Press Inc., 2002. – 3750 p.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Пефтієва О.Ф. Семантическая характеристика образных существительных-названий личности.

В статье представлена семантическая характеристика существительных-наименований личности, которые имеют образный компонент. Образная номинация даёт возможность выразить не только качества, которые имеют эквиваленты в нейтральных языковых структурах, но и значения, которые не имеют точную языковую экспликацию при использовании нейтральной лексики.

Peftieva O.F. Semantic characteristics of the nouns denoting a person.

The paper deals with the analysis of the semantic groups of nouns containing figurative meaning to denote a person. Language imagery of nouns denoting a person may express not only properties which exist in neutral linguistic structures but also meanings with no precise language explication in neutral vocabulary